

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“БАНК ҲИСОБИ ВА АУДИТ” КАФЕДРАСИ

КУРС ИШИ

**ТЎЛОВ ТИЗИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА БАНКЛАРНИНГ
ИШТИРОКИ ВА ВАЗИФАЛАРИ**

Бажарди: БХА-5 гуруҳ
магистранти Шокиров Ф.

Илмий раҳбар: З.Умаров

ТОШКЕНТ – 2014

Мундарижа:

Кириш.	4
1. Тўлов тизими ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти.	5
2. Тўлов тизимини ташкил этишда банкларнинг иштироки.....	13
3. Банкларда тўлов тизимини ташкил этиш ва улар бўйича ҳисоб- китобларни амалга ошириш.....	16
Хулоса.....	27
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.	29

Кириш.

Республикамизда банк тизими ва унинг фаолияти жаҳон андозаларига тобора яқинлашиб бормоқда. Банк тизимини эркинлаштириш ва эркин рақобат шароитига мослаштириш кўзда тутилган бир қатор ҳужжатлар қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва уни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисидаги» Фармони чиқарилиб, унда «Молия-банк тизимини ислоҳ қилиш сиёсатини такомиллаштириш, унинг кўпроқ аниқ-ойдинлигини таъминлаш, иқтисодиётда тўловлар ва ҳисоб-китоблар механизмни мустаҳкамлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиши» лозимлиги белгилаб берилган эди. Бу вазифанинг бажарилиши айнан тўлов тизими билан боғлиқдир. Шунинг учун, аввало, тўлов тизими тушунчасини кўриб чиқамиз.

Иқтисодиётда турли мулкчилик шаклларига тегишли бўлган компания ва фирмалар фаолият кўрсатиб, улар доимо бир-бири билан узвий боғлиқдир.

Чунки корхона ва ташкилотлар бир-бирлари билан олди-сотти муносабатларини ўрнатадилар, бу муносабатлар ўзаро ҳисоб-китоблар орқали ҳал қилинади. Бу ҳисоб-китобларни ўтказиш учун маълум бир тизим мавжуд бўлиши лозим. Агар ўзаро ҳисоб-китоб қилаётган фирмага битта банк хизмат кўрсатса, тўловлар жуда тез ва содда схемада ўтказилади, яъни ҳисоб-китоблар бир банкнинг ичида бажарилиб, бир корхона ҳисобварағидан иккинчи корхона ҳисобварағига маълум бир суммани ўтказиш орқали бажарилади. Агар ҳисоб-китоб қилаётган фирмалар турли банк хизматидан фойдалансалар, у ҳолда тўловни бир банкдан иккинчи банкка ўтказиш учун маълум бир тўлов тизимидаи фойдаланишга тўғри келади. Бу тўлов тизими арзон, қулай шу билан бирга хавфсиз ҳам бўлиши лозим. Агар тўлов тизими ривожланган бўлса, ундан фойдаланиш суръати ҳам ошиб боради.

Тўлов тизимлари турли шаклларда ташкил этилади, лекин уларнинг мақсади доимо битта, яъни аҳолига ва хўжалик субъектларига ўз пул маблағларини бир банкдаги ҳисобварақдан бошқа банк ҳисобварағига тез ўтказиб беришни таъминлашдир. Тўловчи ва тўловни олувчи учун муқобил йўл бўлиб нақд пул орқали ҳисоб-китоб қилиш ёки бартер бўлиши мумкин. Лекин бундай ҳисоб-китоблар кўп ҳолларда чекланган бўлади.

1. Тўлов тизими ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти.

Ўзбекистон Республикасининг “Электрон тўловлар тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасида тўлов тизимига қўйидагича таъриф берилган: Электрон тўловлар амалга ошириладиганда тўлов тизимининг субъектлари ўртасида юзага келадиган муносабатлар мажмуи.

Тўлов тизимининг турлари:

банклараро тўлов тизими;

банкнинг ички тўлов тизими;

чакана тўловлар тизими.

Тўлов тизимлари турли шаклларда ташкил этилади, лекин уларнинг мақсади доимо битта, яъни аҳолига ва хўжалик субъектларига ўз пул маблағларини бир банкдаги ҳисобварақдан бошқа банк ҳисобварағига тез ўтказиб беришни таъминлашдир. Тўловчи ва тўловни олувчи учун муқобил йўл бўлиб нақд пул орқали ҳисоб-китоб қилиш ёки бартер бўлиши мумкин. Лекин бундай ҳисоб-китоблар кўп ҳолларда чекланган бўлади.

Тўлов тизимини яратувчи тўлов ташкилоти Ўзбекистон Республикасининг “Электрон тўловлар тўғрисида”ги Қонунининг 5-моддасида белгиланган тўлов тизими қоидаларини ишлаб чиқиши ва тасдиқлаши керак.

Тўлов тизимининг қоидаларида қўйидагилар кўрсатилиши керак:

тўлов тизими аъзоларининг тўлов тизимига аъзо бўлиши ва аъзоликдан чиқиши тартиби;

электрон тўловларни амалга ошириш тартиби ва шартлари, шу жумладан электрон тўлов ҳужжати реквизитларининг таркиби ва формати бўйича талаблар;

ахборот хавфсизлиги ва муҳофазасини таъминлаш тартиби;

тўлов тизимининг субъектлари ўртасидаги низоларни ҳал этиш тартиби.

Тўлов тизимининг қоидаларида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа қоидалар ҳам кўрсатилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг электрон тўловларни ташкил этиш ва амалга ошириш масалалари бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўлов тизимининг барча субъектлари учун мажбурийдир.

Тўлов тизимининг аъзолари ва тўлов тизимидан фойдаланувчилар тўлов тизимининг субъектларидир.

Тўлов тизимидан фойдаланувчиларга электрон тўловларни амалга ошириш бўйича хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар тўлов тизимининг аъзоларидир.

Қайси юридик ёки жисмоний шахсларга электрон тўловларни амалга ошириш бўйича хизматлар кўрсатилаётган бўлса, шу юридик ёки жисмоний шахслар тўлов тизимидан фойдаланувчилардир.

Банклараро тўлов тизими банклар ўртасидаги электрон тўловларни банкларнинг Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида очилган вакиллик ҳисобварақлари орқали амалга ошириш учун мўлжалланган.

Банклараро тўлов тизимининг қоидалари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Банкнинг ички тўлов тизими ташкил қилиш “Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш тартиби тўғрисида”ги Низомга (рўйхат рақами № 630, 11.02.1999 й.) мувофиқ бериладиган лицензия асосида амалга оширилади.

Банкнинг ички тўлов тизими банк филиаллари ва мижозлари ўртасида электрон тўловларни амалга ошириш, шунингдек банклараро тўлов тизими билан ўзаро ҳаракатда бўлиш учун мўлжалланган.

Банкнинг ички тўлов тизими қоидалари тўлов тизимининг аъзоси – банк томонидан белгиланади.

Чакана тўловлар тизимларини ташкил қилувчи, бошқа тўлов ташкилотлари - резидентлар қонунчиликка мувофиқ рўйхатдан ўтишлари керак.

Чакана тўловлар тизими банк карталари ва бошқа электрон тўлов воситалари (бундан буён матнда электрон тўлов воситалари деб юритилади) қўлланилган ҳолда электрон тўловларни амалга ошириш учун мўлжалланган. Электрон тўлов воситаси унинг мазкур чакана тўловлар тизимига мансублигини идентификациялаш имкониятини берадиган фарқловчи белгиларга (товар белгисига, хизмат кўрсатиш белгиларига) эга бўлиши керак.

Чакана тўловлар тизимининг қоидалари мазкур чакана тўловлар тизимини тузган ташкилот томонидан белгиланади.

Тўлов ташкилоти ўзаро шартномалар тузилган чакана тўлов тизими аъзоларининг рўйхатини олиб бориши, бунда чакана тўлов тизими аъзоларининг тартиб рақами ва барча хизмат кўрсатиш пунктлари (манзиллари билан) ҳамда шартномаларнинг санаси ва рақами кўрсатилган бўлиши керак.

Банклар тўлов тизимидан ўз фаолиятлари билан боғлиқ операциялар бўйича пул ўтказишда, шу билан бирга мижозларнинг операциялари бўйича пул ўтказишда фойдаланадилар.

Қандай шаклда фойдаланишдан қатъий назар тўлов тизими ўз ичига 4 босқични олади.

1-босқич - тўловнинг бошланиши, яъни тўловчи ўз банкига пулни ўтказиб бериш тўғрисида топшириқ беради.

2-босқич - тўлов тизимининг иштирокчи банклари ўртасида тўлов ҳужжатларининг алмашиши, кўпинча бу операция клиринг деб юритилади.

3-босқич - тўлов тизимининг иштирокчи банклари ўртасида ҳисоб-китоб ўтказиш, яъни тўловчи банки пул ўтказиб бериши лозим. Бундан ташқари, банклар учинчи иштирокчи орқали, унда ўз ҳисобварақларини очиш орқали ҳисоб-китоб қилишлари мумкин. Бу ҳолда кўпинча учинчи томон ролини Марказий банк бажаради.

4-босқич – тўловларни қабул билан боғлиқ операцияларни якунлаш.

Тўлов тизими турли олимлар томонидан турлича талқин қилинади.

Масалан, Брюс Саммерс фикрича, иқтисодий фаолиятни ташкил этиш натижасида пайдо бўлган мажбуриятларни ушлаб туриш учун пули тўловларни ўтказишда ишлатиладиган маблағлар йиғиндисига тўлов тизими дейилади.

Бу талқинда асосий ўрин маблағларга берилаяпти, бунинг учун нақд ҳамда нақдсиз пуллардан фойдаланилади. Юқоридаги талқиндан яна шундай хулосага келиш мумкинки, тўлов тизими мажбуриятларни ушлаб туриш имкониятини беради. Нақдсиз пуллардан фойдаланиладиган тўлов тизимида маълум бир тўлов воситалари ишлатилади, яъни маблағларни ўтказиш учун қоғоз ҳужжатлар ёки электрон ҳужжатлар ишлатилади. Жаҳон банки мутахассисларидан яна бири О.Маргарет тўлов тизимига қуйидагича таъриф берган. «Тўлов тизими бу - пул маблағларини ўтказиш механизмидир». Тўлов тизимига яна бир таъриф Россиянинг иқтисодчиси М.П. Берёзина томонидан берилган бўлиб, унга кўра «мамлакатнинг тўлов тизими - бу иқтисодий фаолият натижасида юзага келувчи қарз мажбуриятларининг бажарилишини таъминловчи, қонуний бошқарилувчи элементлар йиғиндисидир». Бу таъриф мазмунан Брюс Саммерс таърифига яқинроқ эканлигини кўриш мумкин, яъни бу икки таърифда «... юзага келган мажбуриятлар...» деган тушунча ишлатилган.

Демак, бу таърифларда товар ва хизматлар қийматини тўлаш билан боғлиқ бўлган мажбуриятлар, шу билан бирга молиявий мажбуриятлар ҳам кўзда тутилган. Молиявий мажбуриятлар давлат бюджети олдидаги юридик ва жисмоний шахсларнинг мажбуриятларидир деб қарайдиган бўлсак, унда барча нақд пулсиз ҳисоб-китоблар, жумладан, банкларнинг давлат бюджетини кассавий ижро этиш операцияларининг бажарилишини тўлов тизими орқали амалга оширилишини кўришимиз мумкин.

Бир қатор таърифларни кўриб, улар тўғрисида мушоҳада юритиш натижасида тўлов тизимига умумий қилиб қуйидаги таърифни берамиз:

«Тўлов тизими - иқтисодий фаолият натижасида юзага келадиган мажбуриятлар бўйича субъектлар ўртасида пул маблағларининг қонунқоидалар асосида ҳаракатланишини таъминловчи дастур ёки механизмдир».

Бизнинг фикримизча, бу механизмни ҳаракатга келтириш учун иштирокчилар, механизм олдига қўйилган ҳуқуқий талаблар, тўлов воситалари ёки қуроллари керак бўлади.

Тўлов тизимининг иштирокчилари бўлиб жисмоний шахслар, юридик шахслар, ҳукумат, банклар ва бошқа молиявий институтлар бўлиши мумкин. Жисмоний шахслар тўлов тизimini бошқариб турувчи Марказий банк билан бевосита алоқада бўлмасаларда улар тўлов тизимида қатнашадилар. Бу қатнашув билвосита бўлади, яъни юридик ва жисмоний шахслар ўзларига хизмат кўрсатувчи банкка ўз ҳисобварақаларидаги пул маблағларини бошқа банкка ўтказиб бериш бўйича топшириқ берадилар. Бу топшириқни бажариш учун тижорат банклари тўлов тизимига боғланади. Агар ушбу иштирокчилар бўлмаганда эди тижорат банкларининг ўзи тўлов тизимининг тўлақонли иштирокчилари бўлиши мумкин эмас эди.

Шу билан биргаликда ҳукумат ҳамда турли молиявий институтлар ҳам тўлов тизимида қатнашадилар. Бу қатнашув ҳам тижорат банклари орқали бўлади. Чунки уларнинг ҳисобварақаларини тижорат банклари юритадилар. Демак, ҳозирги кунда республикаимиз тўлов тизимининг асосий ва бевосита иштирокчилари тижорат банкларидир. Бу ҳақда батафсил қуйироқда тўхталиб ўтаимиз.

Тўлов тизимида механизм сифатида қараб унинг олдига қўйилган бир қатор талабларни кўриб чиқамиз.

Биринчидан, тўловчи ва пул олувчиларнинг ҳуқуқлари аниқ белгиланган бўлиши керак;

Иккинчидан, пул маблағларининг ўтказилиши ҳуқуқий томондан белгиланган бўлиши лозим, яъни қонун билан мустаҳкамланган тартиблар амалиётга тўла тадбиқ этилиши лозим;

Учинчидан, кўпчилик томонидан қабул қилинган бўлиши керак;
Тўртинчидан, кам харажатли бўлиши, таннарх ҳисобга олиниши лозим;
Бешинчидан, йўқотишлар ва конунбузарликларнинг олдини олиш имкониятига эга бўлиши лозим.

Агар юқоридаги санаб чиқилган талабларга жавоб берса, бундай тўлов тизими муваффақиятли фаолият кўрсатиши мумкин.

Тўлов тизимини механизм сифатида қараганимизда унинг яна бир ҳаракатга келтирувчи элементи сифатида тўлов воситаси ёки тўлов курулларини кўришимиз мумкин. Тўловни ўтказишни бошлаш айнан тўлов воситаларини танлашдан бошланади. Тўлов воситаларига кредит инструментлари сифатида тўлов талабномаси, тўлов топшириқномаси, инкассо топшириқномаси, аккредитив очиш учун ариза, дебет инструментлари сифатида эса чекларни киритиш мумкин. Ҳозирги кунда магнит, пластик карточкалар ҳам тўлов воситалари сифатида кенг ишлатилмоқда.

Кўпгина чет давлатларда тўлов инструментларини танлашдан аввал бир қатор саволлар ўйлаб кўрилади. Ҳар бир конкрет операция бўйича алоҳида саволлар ечими топилади.

Масалан:

1. Бу операция шу ернинг ўзида (дўкон, супермаркет) бажариладими ёки операцияни якунлаш учун маълум вақт керак бўладими?
2. Тўлов суммасининг миқдори катта ёки кичикми?
3. Тўлов маҳаллийми, шаҳарлараро ёки халқароми?
4. Бу операция доимийми (1 ой, квартал, йил) ёки бир марталикми?
5. Бу операция муддатлими? Шу куни якунланадими ёки бир неча кундан сўнгми?
6. Ҳар бир конкрет тўлов инструментининг таннархи қандай?
7. Тўлов кафолати қандай?

Бундай саволларни ҳар бир конкрет операция бўйича иштирокчилар ўйлаб, вазиятни таҳлил қилиб ўзларига қулай бўлган вариантни, ўзларига қулай бўлган тўлов инструменти танлайдилар. Бу эса шартномада мустаҳкамлаб қўйилган.

Марказий банк тўлов тизимига нисбатан унинг ривожланиши ва шу орқали ўз мақсадига эришишни таъминлаш борасида қандай таъсир ўтказиши мумкин? Бу саволга жавоб бериш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим.

Биринчидан, Марказий банкни тўлов тизимининг фойдаланувчиси сифатида кўриб чиқамиз. Марказий банк пул ўтказиш билан боғлиқ бўлган ўз фаолиятига тегишли бўлган операцияларни ўтказади. Бунга пул-кредит сиёсатини ўтказиш учун расмий очик бозоридаги операциялари, давлат қимматли қоғозлари билан бўладиган расмий операциялари, жумладан янги қимматли қоғозларни чиқариш, эскиларини тўлаш операциялари, чет эл валюта операциялари бўйича миллий валютада ҳисоб-китобларнинг тўлов тизими орқали ўтказиши мисол бўлади. Бундан ташқари, бошқа барча корхоналар қатори Марказий банк ҳам ўз ишчи хизматчиларига иш ҳақи, турли нафақалар, командировка харажатлари, мукофотлар тўлаши лозим бўлади, бундай тўловлар ҳам аксарият ҳалларда тўлов тизимини четлаб ўтмайди.

Иккинчидан, Марказий банкни тўлов тизимининг иштирокчиси сифатида кўриб чиқамиз. Тўлов тизимининг иштирокчиси сифатида Марказий банкни ўз мижозлари номидан пул ўтказиш ёки тўловни олиш операцияларини бажариш жараёнида кузатишимиз мумкин. Масалан, Марказий банк ҳукумат ёки бошқа ҳудудий Марказий банклар каби ўз мижозларининг операцияларини бажариш жараёнида тўлов тизимининг иштирокчисига айланиши мумкин.

Учинчидан, Марказий банкнинг тўлов хизматларини кўрсатувчи юридик шахс сифатидаги ролини кўришимиз мумкин. Бундай хизматлар

тўлов тизими доирасида ишловчи тижорат банклари учун ҳисоб марказларини ташкил қилиш ва уларга хизмат кўрсатиш билан белгиланади. Бундан ташқари, тўлов тизими учун ўз маблағлари ёки тижорат банклари, шу билан бирга бошқа тижорат ташкилотларининг маблағларини қўшиш эвазига техник воситалар, программалар, инструкциялар, коммуникациялар билан таъминлаш жараёнида ҳам Марказий банкнинг тўлов тизими орқали тўлов хизматларини бажарувчи ролини кўришимиз мумкин.

Ва ниҳоят тўртинчидан, Марказий банкнинг давлат қизиқишларини ҳимояловчиси сифатидаги ролини кўриб чиқамиз. Марказий банкнинг бу роли анча кенг характерга эга бўлиб, ўз ичига қуйидаги қирраларни олади.

- тўлов тизимини ҳаракатга келтирувчи вазифасини бажаради;
- тўлов тизими қатнашчилари устидан назорат ўрнатади;
- тўлов тизими ишини бошқаради ва режалаштиради;
- даъволар билдирилганда арбитраж функциясини бажаради;
- техник стандартларни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш билан шуғулланади ва ҳоказо.

Санаб ўтилган Марказий банкнинг тўлов тизими билан боғлиқ жиҳатларига яна тўлов тизими орқали ўтадиган кундалик тўловларнинг кафолатланишини таъминлашни ҳам киритиш мумкин. Лекин бу фақат Марказий банкка эмас, бир вақтнинг ўзида тижорат банкларининг вакиллик ҳисобварақларининг ҳам ҳолатига боғлиқ. Ривожланган давлатлар иқтисодиётини кузатар эканмиз, Марказий банкларнинг тўлов тизимидаги иштироки турлича эканлигини кўриш мумкин.

Бу ҳар хиллик турли давлатларнинг турли иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий шарт-шароитлари билан белгиланади. Баъзи давлатларнинг Марказий банклари тўлов тизимини яратиш ва уни эксплуатация қилиш масалаларига чуқур киришиб кетганлар. Бундай давлатларга Германия, Франция, Италия ва Испанияни киритиш мумкин. Баъзи давлатларнинг Марказий банклари қонунчилик билан белгилаб

кўйилган специфик мажбуриятлар билан боғлиқ бўлган мувофиқлаштирувчи ролини бажаради. Баъзи давлатлардаги Марказий банклар ўз мижозлари номидан тўловларни бажариш бўйича актив фаолият олиб боришни афзал кўрадилар Америка қўшма Штатидаги Марказий банклари ўз фаолиятини кўпроқ тўлов хизматларини тижорат асосида олиб боришга ҳаракат қилади.

Тўлов тизимида Марказий банкларнинг иштироки турлича бўлишига карамай, уларнинг мақсадлари деярли ўхшаш, хусусан, камроқ харажат қилиб минимал таваккалчилик асосида фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларини қондирувчи тизимни таъминлашдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси тўлов тизими ҳам Марказий банк томонидан ташкил қилиниб, тизимнинг ҳаракати ҳисоб-китоб марказлари орқали амалга оширилади. Республика Марказий банки ҳисоб-китоб маркази фаолиятини мувофиқлаштириб, назорат олиб боради.

2. Тўлов тизимини ташкил этишда банкларнинг иштироки

Банклараро тўлов тизими банклар ўртасидаги миллий валюта (сўм)да электрон тўловларни банкларнинг Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида очилган вакиллик ҳисобварақлари орқали амалга ошириш учун мўлжалланган.

Банклараро тўлов тизимининг қоидалари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими қўйидаги норматив-ҳукукий ҳужжатларга мувофиқ амалга оширилади:

Ўзбекистон Республикаси "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида"ги Қонуни (21.12.1995 й., № 154-I)

Ўзбекистон Республикаси "Банklar ва банк фаолияти тўғрисида"ги Қонуни (25.04.1996 й., № 216-I)

Ўзбекистон Республикаси "Электрон тўловлар тўғрисида"ги Қонуни (16.12.2005 й., № ЎРҚ-13)

“Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартиби тўғрисида”ги Низом (14.02.2006 й., № 1545)

“Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида”ги Низом (15.04.2002 й., № 1122)

Банклараро тўлов тизими Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг шахсий мулки ҳисобланади.

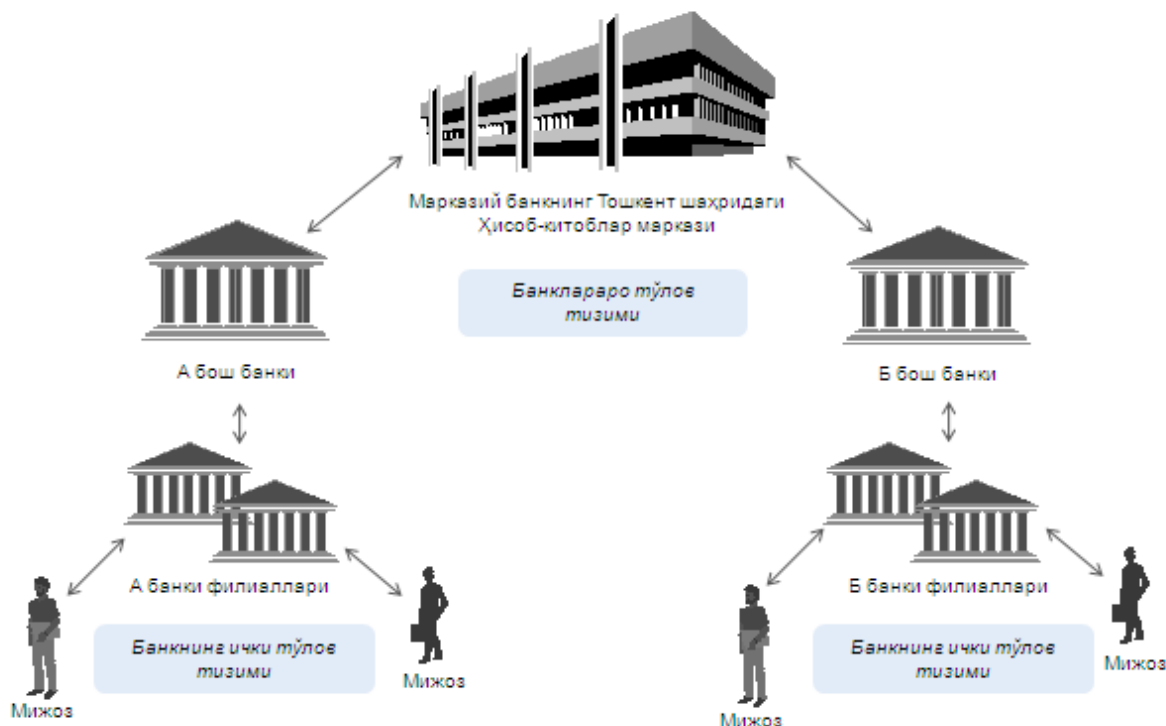
Марказий банкнинг Ахборотлаштириш Бош маркази ва Марказий банкнинг Ҳисоб-китоблар маркази банклараро тўлов тизимининг иштирокчилари ҳисобланади. Банклараро тўлов тизимининг фойдаланувчилари Марказий банкнинг Ҳисоб-китоблар марказида вакиллик ҳисобварағига эга бўлган банклар ва молиявий институтлар ҳисобланади.

Марказий банкнинг Ҳисоб-китоблар маркази (кейинги ўринларда — МБ ҲКМ) — бу Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Тошкент шаҳар Бош бошқармасининг Ҳисоб, ҳисобот ва ҳисоб-китоблар бошқармаси бўлими бўлиб, унинг вазифасига тижорат банкларининг бош офисларига вакиллик ҳисобварақларини очиш ва хизмат кўрсатиш ҳамда улар ўртасида электрон тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш киради.

Марказий банкнинг Ахборотлаштириш Бош маркази (кейинги ўринларда — АБМ) — амалдаги қонунчилик ҳамда АБМ ва банклар ўртасидаги шартномаларга мувофиқ банклараро тўлов тизимининг техник, дастурий ва эксплуатацион хизматларини таъминлайдиган марказ.

Банклараро тўлов тизимининг иштирокчилари ва фойдаланувчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари банкларнинг вакиллик ҳисобварақларини очиш ва хизмат кўрсатиш учун фойдаланувчи банкларнинг МБ ҲКМ билан, банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловлар ўтказиш учун эса — АБМ билан тузилган икки томонлама шартнома асосида тартибга солинади.

Электрон тўлов ҳужжатларнинг ўтиш схемаси

Электрон тўловлар банклардан фақатгина вакиллик ҳисобварақларидаги маблағлар қолдиғи доирасида амалга оширилади, агарда МБ ҲҚМ ва банк ўртасидаги шартномада бошқа ҳолат келишилмаган бўлса.

Соат 9-00 дан 16-00 гача — банклараро ҳисоб-китоблар бўйича электрон тўлов ҳужжатлар (кейинги ўринларда — ЭТХ)ни узатиш - қабул қилиш - назорат қилиш вақти.

1) Банклар мазкур даврнинг ҳар қандай вақтида МБ ҲҚМга ЭТХларни узатишлари мумкин.

2) Жўнатишга мўлжалланган ЭТХ назоратдан ўтади, банкнинг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланади, шифрланади ва банк телекоммуникация тармоғи бўйича МБ ҲҚМга бундан кейинги қайта ишлашлар учун узатилади.

Соат 17-00 гача Республика бюджети ҳамда жамғариб бориладиган пенсия тизимининг тегишли ҳисобварақларига маблағларни ўтказиш бўйича ЭТХларни узатиш амалга оширилади. Бунда соат 16-30 гача тижорат

банклари ўртасидаги, соат 17-00 гача эса — тижорат банкларидан Марказий банк ҳамда Халқ банкига, шунингдек Марказий банкдан юборилган ЭТХларни қайта ишланилиши яқунланади.

Соат 17-00 дан АБМ банкларга куннинг яқунланиши ва яроқсиз (брак) деб топилган ЭТХлар тўғрисида (ташаббускор банк ва бенефициар банк бўйича) хабарнома жўнатади.

Шундан кейин АБМда “Куннинг яқунланиши” босқичи амалга оширилади. МБ ХҚМда қуйидагилар “Куннинг яқунланиши” босқичини бажарилишининг шартлари ҳисобланади:

банклардан ЭТХни қабул қилиш вақтининг тугаши;

МБ ХҚМга узатилган барча ЭТХ қайта ишланган ва банкларнинг тегишли вакиллик ҳисобварақларида акс эттирилган бўлиши керак.

Банкларда “Куннинг яқунланиши” босқичининг вақти банкнинг ички тўлов тизими қоидаларига мувофиқ мустақил равишда белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки пул-кредитни бошқариш хусусият (параметр)ларидан келиб чиққан ҳолда, банклараро ЭТХларининг ўтказиш вақтини тўлов тизими масалаларини назорат қилувчи раис ўринбосарининг ёзма фармойишига асосан узайтириши мумкин. Бу ҳақда тизим қатнашчилари ва фойдаланувчилари ЭТХга ишлов бериш вақтининг тугашига бир соат қолғунига қадар кечиктирилмасдан хабардор қилинади.

3. Банкларда тўлов тизимини ташкил этиш ва улар бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш

Ҳозирги пайтда тижорат банклари ўртасидаги банклараро ҳисоб-китоблар Марказий банк орқали ўтказилади. Бунинг учун Марказий банк қошидаги ҳисоб-китоб маркази ташкил этилган.

Тижорат банклари ўзларининг банклараро муносабатларини олиб бориш учун ҳисоб-китоб марказида вакиллик ҳисоб-варағини очишлари лозим.

Тижорат банкининг вакиллик ҳисобварағи икки хил йўл билан очилиши мумкин.

- Худудий бошқарма тижорат банкларининг барча бўлимлари учун марказий банк худудий бош бошқармасида минтақа бўйича ягона вакиллик ҳисобварағи очади. Ҳар бир бўлимга эса алоҳида субҳисобварақалари очилади;

- Тижорат банкининг ҳар бир бўлими учун алоҳида Марказий банкнинг худудий бош бошқармасида вакиллик варағи очилади.

Вакиллик ҳисоб варағи очилаётганда Марказий банкнинг худудий бош бошқармаси ўртасида вакиллик муносабатлари тўғрисида шартнома тузилади.

Тўловни амалга ошириш учун асосий мезон операцион куннинг бошида ички ва ташқи вакиллик ҳисобварақаларидаги оборотларнинг ва қолдик маблағларининг бир-бирига мос келиши ҳисобланади. Тўловнинг энг катта суммаси чекланмаган.

Ҳар куни эрталаб ҳисоб маркази тамонидан берилган тижорат банки ҳисобварағидан кўчирмаси тижорат банки томонидан тасдиқлангандан сўнг ушбу ҳисобварақ бўйича янги кун операциялари бошланади.

Ҳозирги кунда бу марказлар электрон тўловлар тизими асосида банклараро ҳисоб - китобларни олиб бормоқдалар.

Банклараро тўлов тизимига уланишнинг учта варианты мавжуд:

- 1) банкнинг Тўлов (Ҳисоб-китоб) марказини уланиши;
- 2) филиалга эга бўлмаган банкларни уланиши (бунда электрон тўловлар банкнинг амалиёт бошқармаси орқали амалга оширилади);
- 3) банк филиалини уланиши.

Банкнинг Тўлов (Ҳисоб-китоб) марказини банклараро тўлов тизимига уланиши учун банк Тўлов (Ҳисоб-китоб) марказининг номи ва манзилини кўрсатган ҳолда хат билан Марказий банкнинг Тўлов тизими ва

ахборотлаштириш департаментига (кейинги ўринларда – МБ ТТАД) мурожаат қилади.

Хатга асосан МБ ТТАД банкнинг Тўлов (Ҳисоб-китоб) марказини улаш ҳамда унинг филиалларининг вакиллик ҳисобварақларидаги қолдиқларини ўтказиш тартибини тайёрлайди.

Филиалга эга бўлмаган банкни ёки банк филиалини банклараро тўлов тизимига улаш учун, улар қонунчиликда ўрнатилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида рўйхатга олинган, Банк Депозиторларининг Миллий Ахборот базаси (кейинги ўринларда – БДМАБ)да хос рақам (уникал код)га ҳамда банклараро тўлов тизимига чиқиш имкониятини берадиган тегишли дастурий мажмуага эга бўлиши керак.

Филиалга эга бўлмаган банкларни уланиш тартиби қуйидагича:

1) Марказий банкнинг Тижорат банкларига лицензия бериш ва улар фаолиятини тартибга солиш департаменти МБ ТТАДга банк томонидан банк фаолиятини амалга ошириш учун Марказий банк лицензиясини олганлиги тўғрисида, банкнинг тўлиқ номи ва манзили кўрсатган ҳолда хабар беради;

2) МБ ТТАДнинг ёзма хабарномасига мувофиқ, АБМнинг БДМАБ бўлими тижорат банк учун хос рақам ва унга тегишли реквизитларни захиралайди ҳамда бир вақтнинг ўзида банк ва МБ ТТАДга бу ҳақда хабар беради;

3) Банк, хос рақам олгандан кейин, ўрнатилган тартибда рўйхатдан ўтган Марказий банкнинг Рўйхатга олиш марказига электрон рақамли имзо калитини олиш учун, АБМга - МБ ҲҚМнинг серверига кириш рухсатини олиш мақсадида аутентификация маълумотларини аниқлаш учун мурожаат қилади;

4) АБМ ходимлари ёрдамида бир қанча ЭТХларининг қабул қилиш - назорат қилиш - узатиш технологик алмашувини ўтказиш йўли билан банк тайёрлигининг синов текшируви ўтказилади.

Синов қуйидаги тартибда ўтказилади:

а) банкнинг маълумотлари синов мажмуасидаги тегишли маълумотнома (справочник)га киритилади;

б) дастлаб банк ходимлари билан ахборотлар алмашувини ўтказиш бўйича тушунтириш (инструктаж) ўтказилади;

в) синов мажмуасидаги банкнинг вакиллик ҳисобварағига банкнинг ишлаши учун устав фонди сифатида олдиндан келишилган сумма киритилади;

г) банк вакиллик ҳисобварағидаги қолдиқни тасдиқлаш учун ахборотни ва ЭТХларини шакллантиради ҳамда АБМга синов тариқасида жўнатади, АБМ шакллантирилган маълумотларни тўғрилигини текширади;

д) АБМ банк учун вакиллик ҳисобварағини тасдиқлаш, иш тугаши ва ЭТХларнинг қайта ишланганлиги бўйича ахборотни шакллантиради, банк эса улар билан ишлай олишини тасдиқлаши керак;

е) Синов банк тайёрлигини текширишда ижобий натижалар олингунча давом эттирилади.

Синов тугаганидан кейин АБМ банк билан биргаликда банк ҳолатининг банклараро тўлов тизимида ишлашга тайёр эканлиги тўғрисида далолатнома тузади;

5) Марказий банк Тижорат банкларига лицензия бериш ва улар фаолиятини тартибга солиш департаментининг банкка лицензия берилганлиги, банкнинг банклараро тўлов тизимида ишлашга тайёрлиги тўғрисидаги Марказий банк Хавфсизлик ва ахборотларни муҳофаза қилиш департаментининг хабарномалари ҳамда синовнинг ижобий натижаси тўғрисидаги АБМнинг далолатномасига, шунингдек, солиқ тўловчининг идентификацион рақами кўрсатилган Давлат солиқ қўмитасидан рўйхатдан ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳнома нусхаси асосида, МБ ТТАД барча банкларга банкнинг очилганлиги, унга БДМАБда хос рақам берилгани ва банклараро тўлов тизимига уланганлиги тўғрисида расмий хабарнома юборади.

Банк филиаллари МБ ҲКМда ҳисобварақлар очмаслигини инобатга олиб, банклараро тўлов тизимига филиалларни улаш бўйича барча тайёргарлик ишларини (филиалнинг тайёргарлик синов текшируви, электрон рақамли имзо калитини яратиш) банклар ўзлари олиб борадилар.

Филиалга хос рақам захиралаш учун банк бевосита АБМнинг БДМАБ бўлимига мурожаат қилади.

Филиал учун электрон рақамли имзо калитларини банкнинг Рўйхатга олиш маркази яратади. Банкнинг Рўйхатга олиш маркази мавжуд бўлмаган тақдирда, банк филиал учун электрон рақамли имзо калитларини яратиш учун Марказий банкнинг Рўйхатга олиш марказига мурожаат қилиши мумкин.

Барча ишлар тугатилгандан сўнг, филиални банклараро тўлов тизимига улаш илтимоси билан, банк МБ ТТАДга хат тақдим этади. Унда банк филиалининг номи, манзили, солиқ тўловчининг идентификация рақами ва банк статистик ҳисоботларини беришда филиалнинг ҳудудий тобелиги кўрсатилади.

Ушбу хатга асосан МБ ТТАД банк филиали учун БДМАБда хос рақам беради, электрон маълумотномасига киритади ва банк филиали очилганлиги ҳамда уни банклараро тўлов тизимига уланганлиги тўғрисида барча банкларга расмий хабарнома беради.

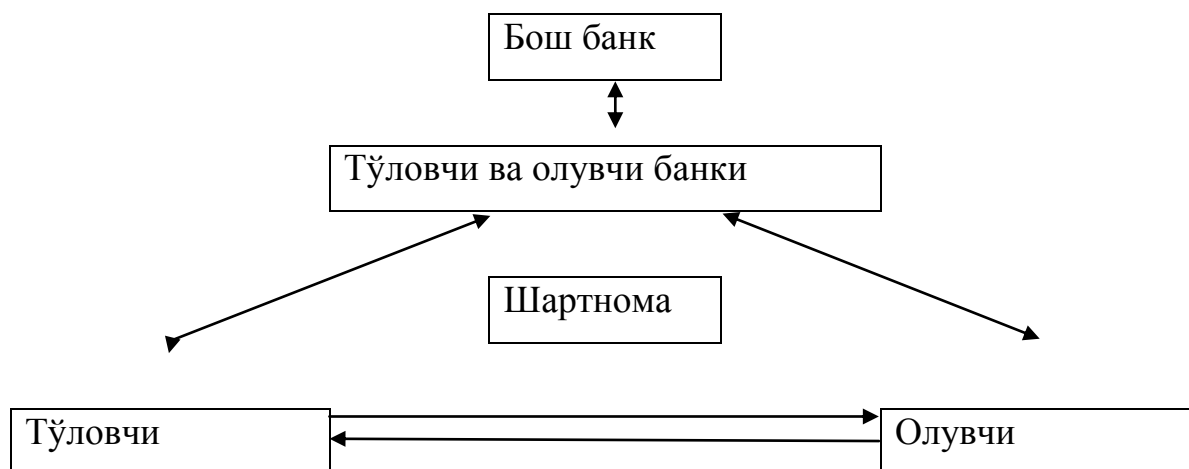
Филиални банклараро тўлов тизимида тўғри ишлаши бўйича жавобгарлик банк зиммасига юклатилади.

Ушбу тўловларни амалга оширишда банклар турли ҳил банк дастурларидан фойдаланилади.

Тўловларни ўтказиш технологиялари

а) Бир банкнинг миждозлари бўлган субъектлар ўртасидаги ҳисоб-китобларни ўтказиш технологияси

Бир банкнинг мижозлари ўртасидаги ҳисоб-китоблар шу банкнинг ўзида ўтказилади. Бу ҳолда банклараро ҳисоб-китоблар вужудга келмайди. Бунни қуйидаги схема орқали яққолроқ кўриш мумкин.

2-чизма. Бир банкнинг мижозлари бўлган субъектлар ўртасидаги ҳисоб-китобларни ўтказиш технологияси

Ушбу чизмага қуйидагича изоҳ берамиз. Тўловчи ва олувчи ўртасида шартнома имзолангандан сўнг, тўловчи ўз банкига топшириқнома топширади.

Банк топшириқномага асосан тўловчининг ҳисобварағидан пулни ўтказди ва бу ҳақда сотувчи ва тўловчига шахсий ҳисобварақдан кўчирма беради.

Энди бир банк тизимидаги филиаллараро ҳисоб-китобларни кўриб чиқамиз.

б) Бир банка тегишли филиаллар ўртасидаги банклараро ҳисоб-китоблар

Бир банк филиаллари ўртасида ҳисоб-китоблар дебет ҳужжатлари бўйича алоҳида, кредит ҳужжатлари бўйича алоҳида бухгалтерия проводкалари ёрдамида бажарилади. Пул маблағларини ўтказиш аввало тўловчи банк филиалида амалга оширилади. Бунда тўловчи корхона ҳисобварағидан маблағлар ҳисоб-китоб ҳужжатида кўрсатилган суммага камайтирилади. Ушбу банкдан пул маблағлари чиқиб кетаётганлиги сабабли

банк филиалининг банклараро ҳисоб-китоблар ҳисобварағи ҳам камайтирилади. Бу операция қуйидаги бухгалтерия проводка ёрдамида ифодаланади.

Дебет тўловчи мижознинг ҳисобварағи

Кредит 16103 Банклараро ҳисоб-китоблар бўйича олинadиган ҳисобварақлар.

Бош банк ахборотни қабул қилиши билан дастурий йўл билан филиаллар ўртасида маблағларни ўтказиш бўйича бухгалтерия проводкаларини бажаради, яъни бир банк филиалининг вакиллик ҳисобварағидан иккинчи банк филиалининг ҳисобварағига пул маблағлари ўтказилади. Бу операция қуйидаги бухгалтерия проводкаси орқали бажарилади.

Дебет 22204 «А» филиали

Кредит 22204 «Б» филиали

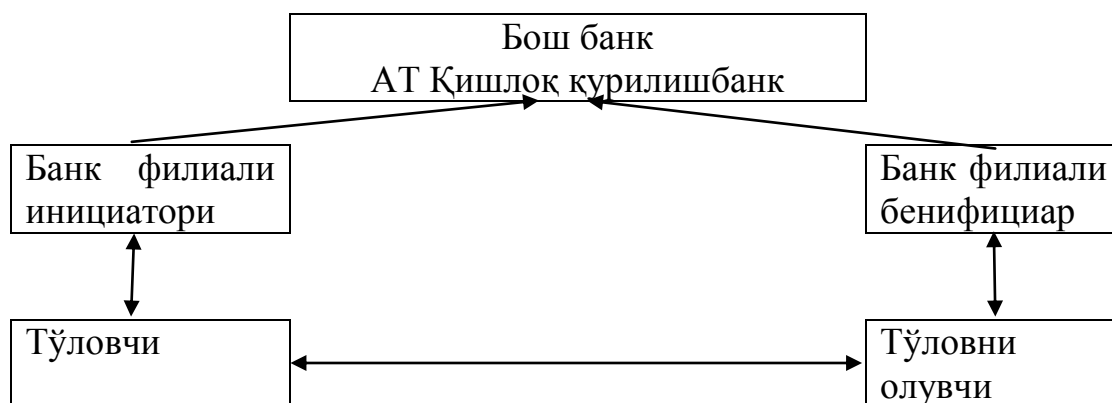
Бу проводка иницатор банк ҳисобварағидаги пул маблағлар бенифицикор банкнинг ҳисобварағига ўтказилганини билдиради.

Бенифицикор банк Бош банкдан ўзига тегишли бўлган пул маблағларини қабул қилганда дастурий йўл билан қуйидаги бухгалтерия проводкасини бажаради.

Дебет 16103 «Банклараро ҳисоб-китоблар» бўйича олинadиган ҳисобварақлар

Кредит 20200 Талаб қилингунга қадар сақланadиган депозит ҳисобварақлар

Юқоридагиларни қуйидаги схема орқали яққолроқ кўриш мумкин.

3-чизма. Бир банкнинг турли филиаллар мижозлари ўртасидаги ҳисоб-китобларнинг утиш технологияси

Тўловларни ўтказиш ва қайта ишлаш автоматик тарзда бажарилади. Бош банк филиалларнинг ҳисобварағларида пул маблағларининг етарлилигини назорат қилади, маблағлар етмаганда маблағ билан таъминлаш усуллари ишлаб чиқади

в) Турли банклар ўртасидаги банклараро ҳисоб-китоблар

Амалиётда кўп ҳолларда икки турли банкларнинг мижозлари бир-бирлари билан хўжалик муносабатларини ўрнатадилар бу эса ушбу банклар ўртасидаги банклараро ҳисоб-китобларни ўтказишда банк типи ва банк кодига алоҳида эътибор берилади.

Бош банк электрон тўловларни қайта ишлаб ягона вакиллик ҳисобварағи орқали бенифициор банкка жўнатади. Бош банкда бу операциялар дастурий йўл билан қуйидаги проводка билан ифодаланади.

Дебет 22204 Филиалларга, филиаллар ва банклараро ҳисоб-китоблар бўйича тўланадиган ҳисобварақлар

Кредит 10301 Марказий банкдаги вакиллик ҳисобварағи

Банклараро ҳисоб-китоблар бўйича электрон тўловлар келиб тушганда тўловни оловчи бош банкда дастурий йўл билан ушбу проводка бажарилади.

Дебет 10301

Кредит 22204

Филиаллар банклараро операциялар бўйича электрон тўловлар келиб тушганда дастурий йўл билан миждознинг ҳисобварағига маблағни тушириш бўйича қуйидаги проводкани бажаради

Дебет 16103 Кредит миждознинг ҳисобварағи

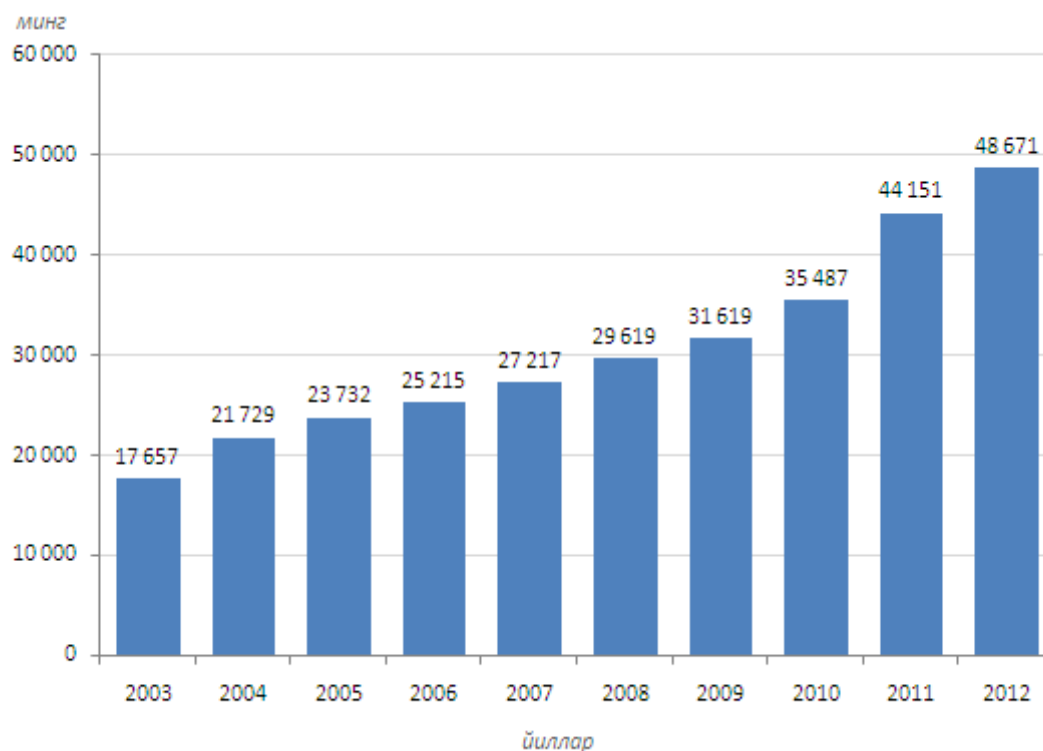
Бош банкда клиринг натижалари бўйича якунлаш операциялари автоматик тарзда ўтказилади. Ягона балансга ўтганда 16103 ва 22204 ҳисобварақлар ўзаро ёпилади.

Турли банклар ўртасидаги ҳисоб-китоблар Тошкент шаҳар ҳисоб-китоб маркази орқали бажарилади. Бу операцияларни қуйидаги схема орқали кўриш мумкин.

4-чизма. Банклараро ҳисоб-китобларнинг ўтиш технологияси

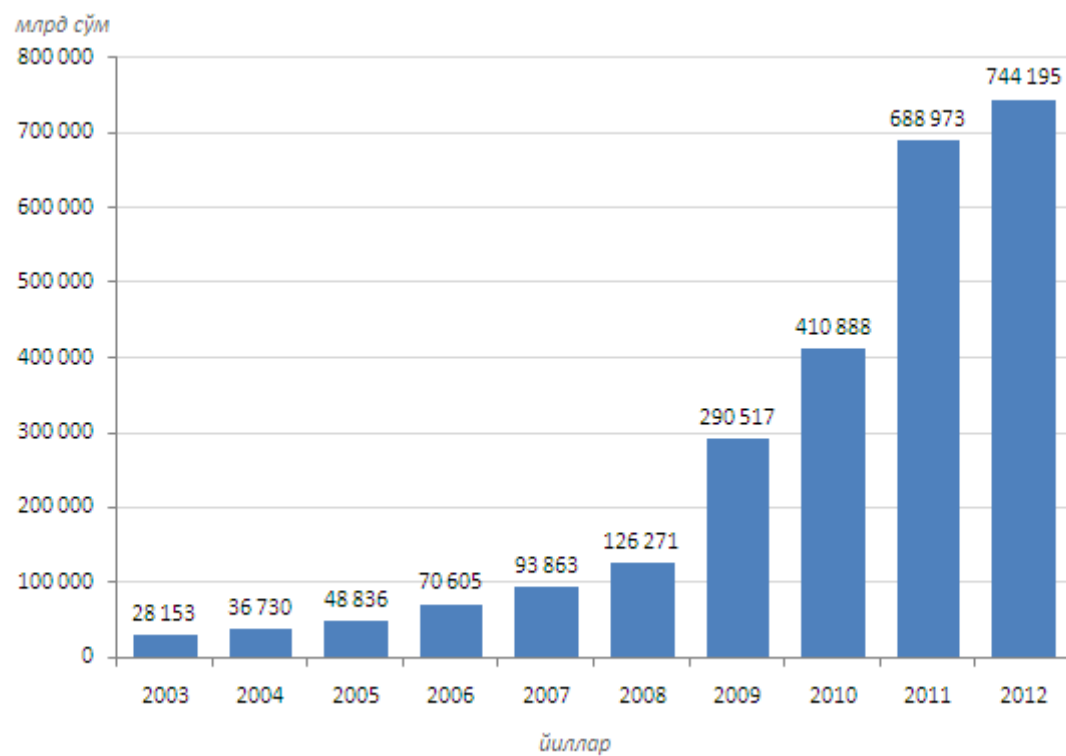
Юқоридаги схемада турли банкларнинг миждозлари ўртасидаги ҳисоб-китобларнинг 2 бош банк орқали ўтиши мужассамлашган турли банклар ўртасидаги ҳисоб-китоблар схемада кўриб турганимиздек, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг Тошкент шаҳар ҳисоб-китоб маркази орқали ташкил этилади.

5-чизма. Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали амалга оширилган транзакциялар сони

Ушбу чизма маълумотларига эътибор берадиган бўлсак Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали амалга оширилган транзакциялар сони 2012 йилда 48671 минг донани ташкил этиб 2003 йилга нисбатан 3 бараварга ошган. Тўлов тизими орқали ўтказиладиган транзакциялар ўсиш тенденциясига эга бўлган.

Шунингдек, ушбу транзакциялар бўйича ўтказилган сумма 2012 йилда 744195 млрд. сўмни ташкил этган. Бу ўртача ҳар бир транзакциянинг суммаси 15290 минг сўмни ташкил этган. 2003 йилда ҳар бир транзакциянинг суммаси 16410 минг сўмни ташкил этган. Таҳлил қилинаётган йиллар давомида амалга оширилган транзакциялар суммаси сезиларли равишда ўсиб борган.

5-чизма. Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали амалга оширилган транзакциялар суммаси

Хулоса.

Хулоса қилиб айтганда ҳозирги вақтда, республикада тўлов тизимини мукамаллаштириш, тўлов воситаларини ривожлантириш ва мижозларга қулай бўлган тўлиқ автоматлаштирилган тизимни ишлаб чиқиш асосий мақсад қилиб белгиланган. «Электрон ҳамён» сифатида машҳур бўлган пластик карточкалар тўловларнинг барча туридан ҳам энг қулай тўлов воситаси сифатида тан олинган. Шунинг учун республикада бир қатор йирик банклар пластик карточкалар бозорини шакллантиришда актив фаолият кўрсатмоқдалар. Пластик карточкалар бозорини ривожлантиришда бир қанча банкоматлар ўрнатилиши, миллий валюта барқарорлиги ва мустаҳкам муҳофаза тизими каби мураккаб ишлар амалга оширилгандан кейингина маълум ижобий натижаларга эришиш мумкин.

Ҳозирги кунда республикада банк ҳисобварағига масофадан хизмат кўрсатиш тизими амалиётга кенг тадбиқ этилмоқда. Бу тизимда банк мижозлари тўғридан-тўғри офис ёки уйдан туриб тўловларни амалга оширилиши кўзланган. Банк хизматининг бу янги кўриниши пул-маблағларининг бошқарилишини фаоллаштириш билан бирга банк мижозлари сонининг ошишига, банк ва мижоз ўртасидаги молиявий фаолиятни янада ривожлантиришга олиб келади.

Умаман олганда электрон тўловлар амалга ошириляётганда тўлов тизимининг субъектлари ўртасида юзага келадиган муносабатлар мажмуи тўлов тизимидир.

Ҳозирги кунда тўлов тизимининг қуйидаги турлари мавжуд: банклараро тўлов тизими; банкнинг ички тўлов тизими; чакана тўловлар тизими.

Банклараро тўлов тизими банклар ўртасидаги электрон тўловларни банкларнинг Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида очилган вакиллик ҳисобварақлари орқали амалга ошириш учун мўлжалланган.

Банклараро тўлов тизимининг қоидалари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Банкнинг ички тўлов тизими банк филиаллари ва миждозлари ўртасида электрон тўловларни амалга ошириш, шунингдек банклараро тўлов тизими билан ўзаро ҳаракатда бўлиш учун мўлжалланган.

Банкнинг ички тўлов тизими қоидалари тўлов тизимининг аъзоси – банк томонидан белгиланади.

Чакана тўловлар тизими банк карталари ва бошқа электрон тўлов воситалари (бундан буён матнда электрон тўлов воситалари деб юритилади) қўлланилган ҳолда электрон тўловларни амалга ошириш учун мўлжалланган. Электрон тўлов воситаси унинг мазкур чакана тўловлар тизимида мансублигини идентификациялаш имкониятини берадиган фарқловчи белгиларга (товар белгисига, хизмат кўрсатиш белгиларига) эга бўлиши керак.

Чакана тўловлар тизимининг қоидалари мазкур чакана тўловлар тизимини тузган ташкилот томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг электрон тўловларни ташкил этиш ва амалга ошириш масалалари бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўлов тизимининг барча субъектлари учун мажбурийдир.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда жаҳон талабларига жавоб берадиган электрон усулда тўловларни амалга оширадиган миллий тўлов тизими яратилди ва кундан-кунга ривожланиб бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни. 1995 й.
2. Ўзбекистон Республикаси «Банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги»ги Қонуни. 1996 й.
3. Ўзбекистон Республикаси “Банк сири тўғрисида” ги Қонуни 2003 й
4. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 30.08.1996 й
5. Ўзбекистон Республикаси “Электрон имзо тўғрисида”ги Қонуни 2004 й
6. Ўзбекистон Республикаси “Электрон тўловлар тўғрисида”ги Қонуни 2005 й.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26-ноябрдаги ПҚ1438- сонли “2011-2015 йилларда республика банк тизимини янада ислоҳ қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришиш бўйича чора-тадбирлари тўғрисидаги Қарори
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йилнинг асосий қарорлари ва 2013 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. 2013 йил январ
9. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
10. Каримов И.А. Асосий вазифамиз-ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент:" Ўзбекистон", 2010 – 80 бет.
11. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Тошкент:" Ўзбекистон", 2011 – 48 бет.

12. Каримов И.А. “Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида” Ўзбекистон. 2005.
13. “Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартиби тўғрисида”ги Низом (14.02.2006 й., № 1545)
14. “Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида”ги Низом (15.04.2002 й., № 1122)
15. Абдуллаева.Ш.З. «Банк иши» Т. IQTISOD - MOLIYA. 2010.
16. Абдуллаев Ё. А., Каралиев Т.М. «Банк иши» Т. IQTISOD - MOLIYA. 2010 й.
17. Муллажонов Ф. “Банк тизими” Тошкент 2005 й.
18. Наврўзова К.Н. «Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва операцион техника» Т. IQTISOD-MOLIYA 2010 й.
19. Наврўзова К.Н. Ортиқов О. «Банкларда ҳисоб ва тўлов тизими» Т. ТМИ 2005.
20. Каралиев Т. Сайфуддинов И. Тўлов айланмасининг ҳолати: кўрсаткичлар, тизими ва тенденциялар. –Т.: “Бозор, пул, кредит”. 2009й. № 5.
21. <http://www.cbu.uz>.
22. <http://www.bfa.uz>
23. <http://www.lex.uz>

Тўлов тизимини ташкил этишда банкларнинг иштироки ва вазифалари

Кириш.

1. Тўлов тизими ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти.
2. Тўлов тизимини ташкил этишда банкларнинг иштироки
3. Банкларда тўлов тизимини ташкил этиш ва улар бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.